

ДО 160-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.141>

УДК 336:330.34-022.32(477)

JEL A22, B3, G3, O38, Q15, Q18, M14

Радченко О.Д., кандидатка економічних наук, доцент,
старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця
відділу фінансово-кредитної та податкової політики
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

e-mail: oxanarad@ukr.net

Малік Л.М., кандидатка економічних наук, доцент,
старша наукова співробітниця, провідна наукова
співробітниця відділу підприємництва, кооперації та
агропромислової інтеграції
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6020-7335>

e-mail: larisa_malik@ukr.net

ПОТЕНЦІАЛ КООПЕРАТИВНИХ ІДЕЙ М. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО ДЛЯ ФІНАНСУВАННЯ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ АГРОСЕКТОРУ

Предметом дослідження є стан фінансування аграрного сектору за період 2013–2022 рр. Темою дослідження є оцінка потенціалу окремих положень теорії кооперації М. Туган-Барановського у сприянні фінансуванню повоєнної відбудови агросектору. Метою роботи є характеристика стану фінан-

Ц и т у в а н н я: Радченко О.Д., Малік Л.М. Потенціал кооперативних ідей М. Туган-Барановського для фінансування повоєнної відбудови агросектору. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2024. Вип. 57. С. 141–158. <https://doi.org/10.15407/ingedu2024.57.141>

© Видавець Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2024.

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

ISSN 0320-4421. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України*. 2024. Вип. 57

Радченко О.Д., Малік Л.М.

сування агросектору і можливості його покращення для повоєнного відновлення завдяки врахуванню основних постулатів теорії кооперації М. Туган-Барановського.

У статті здійснена спроба розкрити потенціал кооперативних ідей у взаємозв'язку з вирішенням актуальних проблем забезпечення стійкості та диверсифікації джерел фінансування аграрного виробництва. Приведені розрахунки здійснені для підприємств за кодом А, КВЕД-2010. Джерельною базою дослідження є праці М. Туган-Барановського та сучасних вчених, що розвивають його спадщину. Використано загальнонаукові методи пізнання: діалектичний, системний, бібліографічний методи, аналізу, синтезу, статистичний аналіз, табличне та графічне узагальнення.

Результатом дослідження є пропозиції щодо застосування окремих складових теорії кооперації для відновлення аграрного сектору економіки в частині спільного формування фінансових ресурсів у рамках галузевих кластерів та структури їх джерел. Визначено, що в умовах воєнного стану теорія сільськогосподарської кооперації М. Туган-Барановського, розроблена ним на основі макроекономічного аналізу для дрібних селянських господарств, отримує сприятливі умови для поглибленого розвитку в частині взаємної підтримки аграрних виробників, формування ланцюгів доданої вартості за участю фінансових посередників, зокрема і міжнародних.

Таким чином, виробнича кооперація, доповнена кластерами з фінансовими осередками, цільовою фінансовою та ресурсною міжнародною допомогою сприятиме реалізації соціальних цінностей взаємодопомоги, покладених в основу кооперативної теорії. При цьому усі учасники процесу кооперування отримують свою винагороду: виробники – завдяки підтримці у вигляді грантів, субсидій, пільгових кредитів поліпшують свій фінансовий стан, держава – отримує зростання макропоказників, які залежать від стану аграрного сектора, а міжнародні партнери – впевненість у виконанні Україною міжнародних зобов'язань щодо аграрного експорту і таким чином підтримки продовольчої безпеки у світі.

Можлива сфера застосування результатів дослідження – для обґрунтування вибору стратегії повоєнної відбудови аграрного сектору в частині фінансового регулювання на основі

ISSN 0320-4421. *Істор. нар. gospod. ekon. dumki Ukr*. 2024. 57

кооперативних засад діяльності та людиноцентричних орієнтирів, які є ключовими у економічній теорії М. Туган-Барановського.

Ключові слова: аграрний сектор, регулювання, економічні теорії, наукова спадщина, кооперація, повоєнне відновлення, джерела фінансових ресурсів, продовольча безпека

Radchenko Oksana, Malik Larysa

POTENTIAL OF M. TUGAN-BARANOVSKY'S COOPERATIVE IDEAS FOR FINANCING THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF THE AGRICULTURAL SECTOR

The subject of the research is the state of financing of the agricultural sector in the pre-war and war period of 2013–2022. The topic of the research is an assessment of the potential of individual provisions of the theory of cooperation by M. Tugan-Baranovsky in facilitating the financing of the post-war restoration of the agricultural sector. The goal is to characterize the state of financing of the agricultural sector and the possibility of its improvement for post-war restoration by taking into account the main postulates of the theory of cooperation by M. Tugan-Baranovsky.

The study attempts to reveal the potential of cooperative ideas in conjunction with the solution of urgent problems of ensuring the sustainability and diversification of sources of financing for agricultural production. The calculations given are made for enterprises according to code A, KVED-2010. The source base of the research is the works of M. Tugan-Baranovsky and modern scientists studying his legacy. General scientific methods of cognition are used, such as dialectical, systemic, bibliographic methods, analysis and synthesis, and statistical analysis, tabular and graphical generalization.

The results of the study include various proposals for the application of individual components of the theory of cooperation for the restoration of the agricultural sector in terms of joint formation of financial resources within industry clusters and the structure of their sources. It is established that in the conditions of war, the theory of agricultural cooperation of M. Tugan-Baranovsky developed by him based on a macroeconomic analysis for small peasant farms, receives favorable conditions for in-depth development in terms of mu-

tual support of agricultural producers, and the formation of value chains with the participation of financial intermediaries, in particular international ones.

Thus, production cooperation, supplemented by clusters with financial centers, and targeted financial and resource international assistance will contribute to the implementation of social values of mutual assistance, underlying the cooperative theory. At the same time, all participants in the cooperation process receive their rewards: producers, thanks to support in the form of grants, subsidies, concessional loans, improve their financial condition, the state receives an increase in macro indicators that depend on the condition of the agricultural sector, and international partners receive confidence in the fulfillment of Ukraine's international obligations, and agricultural exports thus supporting the global food security.

A possible area of application of the research results is to justify the choice of strategy for the post-war restoration of the agricultural sector in terms of financial regulation based on cooperative principles of activities and human-centric guidelines, which are key in M. Tugan-Baranovsky's economic theory.

Keywords: agricultural sector, regulation, economic theories, scientific decline, cooperation, military renewal, financial resources sector, food security.

Постановка проблеми. В умовах криз, спричинених війною, виникає необхідність трансформацій усталеного економіко-соціального устрою задля збереження національної безпеки. Значні руйнування, яких зазнає наша країна через збройну агресію РФ, стосуються аграрного сектору. За даними Міністерства аграрної політики і продовольства (МАПП) [15] та інформгентств [18], агросектор України з початку повномасштабного вторгнення зазнав прямих збитків на понад 10 млрд дол., тому дуже важливими є питання фінансування його стабілізації, відновлення та розвитку у світлі гарантування внутрішньої продовольчої безпеки та виконання міжнародних зобов'язань. Для реалізації державної політики в частині управління аграрними фінансами необхідний аналіз ситуації у агросекторі, оцінки фінансових ресурсів та структури джерел фінансування, висвітлення стану та прогнозування тенденцій фінансів відбудови.

Необхідний аналіз теорій та вибір оптимальних з них, тому особливої ваги набирають наукові дослідження для відновлення розвитку та економічного зростання. Закономірним є звернення до наукової спадщини української економічної думки, особливо її представників, учення яких визнане на міжнародному рівні та використовується у державному регулюванні багатьма країнами. Одним із визначних надбань є економічні теорії М. Туган-Барановського [13; 20; 21], його учнів та послідовників [1; 3; 8; 10; 12; 17; 22]. Економічні ідеї кооперації, насамперед щодо необхідності домінування соціальної спрямованості економіки задля її ефективності, ключової ролі держави у забезпеченні формування кластерів та їх фінансової рівноваги є досить вагомими, вони можуть і повинні бути використані для повоєнної відбудови агросектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники творчості і наукового генію М. Туган-Барановського зазначають, що сучасні реалії підтверджують об'єктивність практично всіх його висновків, а загальні принципи політичної економії зберігають актуальність та розвиваються. У рамках проведених конференцій до 150-річчя від дня народження вченого В. Геєць, В. Небрат, Н. Супрун та ін. [3] розкрили роль державотворчих ідей та прогностичний потенціал економічного вчення М. Туган-Барановського. У збірнику за ред. О. Давидова [12] досліджена творча спадщина вченого у контексті проблематики сучасної економічної науки. В. Небрат [16] узагальнено підсумки конференції [1], на якій оцінено основні напрями досліджень М. Туган-Барановського та їхню актуальність щодо наукової спадщини вченого та перспективних ідей для підвищення стійкості й відбудови економіки України. У монографії Л. Горкіної [4] систематизовано наукові новаторства Туган-Барановського в контексті парадигмальних змін в історії економічної думки. Т. Єфименко, П. Леоненко [8] проаналізували методологічний фундамент економічних поглядів Туган-Барановського, К. Лопух – новаторські ідеї Туган-Барановського у розвитку теорії грошей [11]. М. Половець підкреслює, що наукова спадщина вченого «має не тільки велике теоретичне значення, але й дає всі підстави стверджувати про її виключно прагматичну роль для виховання національної свідомості широких народних мас, залучення здобутків попередніх поколінь суспільства для вступу у складний

світ дії економічних заходів та ринкових відносин» [17, с. 211] тощо.

Погляди М. Туган-Барановського щодо кооперації опираються на те, що добробут є категорія насамперед політична, тому вчений обґрунтовує соціальну природу кооперації та політико-економічні заходи її розвитку [21]. В. Небрат зазначає, що приватна власність і економічна свобода – це шлях до добробуту й соціальної гармонії, а розвиток підприємництва і кооперації – це механізм інклюзивного суспільного розвитку. Такий підхід має потенціал для розроблення ідеологеми солідаризму як підґрунтя формування мобілізаційної доктрини економіки воєнного часу на засадах суспільної ідентичності, національної консолідації та зміцнення державної суб'єктності [16]. Т. Єфименко наголошує, що результативність податково-бюджетних та інших відносин між державою, бізнесом і окремими громадянами багато в чому залежить від реального утвердження інституту довіри в суспільстві, зокрема щодо всієї сфери державних фінансів [8], тому вона особливо затребувана в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Щодо агросектору, то потенціал вчення М. Туган-Барановського у сучасному економічному житті досліджують учені ННЦ «ІАЕ», зокрема П. Саблук, М. Кропивко, О. Лупенко, М. Малік, О. Шпикуляк [23] та інші вчені-аграрники [2]. Так, О. Гудзь, М. Дем'яненко, В. Алексійчук [5] проведено дослідження щодо концепції розвитку кредитної кооперації в сільській місцевості, О. Радченко, Л. Малік [20; 25] – ролі кредитної теорії у розвитку підприємництва. Доцільним є звернення до теорії кооперації М. Туган-Барановського та переосмислення на цій основі проблеми управління аграрними фінансами в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, що розглядається. Попри досягнення вчених у розвитку теорії кооперації М. Туган-Барановського, потребує докладнішого розроблення проблематика розвитку кооперації та диверсифікації фінансових джерел стабілізації та розвитку агросектору в умовах воєнного стану та потреб повоєнного відновлення.

Мета і завдання. Метою дослідження є оцінка стану, історичної ретроспективи розвитку фінансування агросектору і мож-

ливості застосування теорії кооперації М. Туган-Барановського для повоєнного відновлення. Така постановка завдання дає змогу сформулювати робочу гіпотезу щодо наявного потенціалу розвитку кооперативної теорії М. Туган-Барановського шляхом формування фінансових кластерів у агросекторі. Здійснена спроба розкрити цей потенціал предметно з метою вирішення актуальних проблем забезпечення стійкості та диверсифікації джерел фінансування аграрного виробництва.

Виклад основного змісту дослідження. Суть політекономічних теорій М. Туган-Барановського зводиться до обґрунтування створення господарської системи, у якій для різних соціальних класів державою гарантується справедливий доступ до ресурсів та розподіл за пропорційною участю [12; 20]. Для сучасних економічних умов, як зазначають дослідники, зокрема О. Лютак [1, с. 39–40], в умовах криз теорія кооперації формує потенціал для створення стійких та успішних рішень, який може бути реалізовано за рядом аспектів (табл. 1).

Таблиця 1

**Аспекти реалізації потенціалу кооперативної теорії
М. Туган-Барановського**

Аспект	Розкриття в умовах криз
Економічна кооперація	об'єднання малого аграрного бізнесу сприяє доступу до ресурсів, ринків і технологій
Інновації	кооперація може сприяти застосуванню сучасних вартісних інноваційних продуктів навіть для невеликих підприємств чи громад
Фінансування	створення цілісних фінансових кластерів для загального розвитку кожного з учасників
Регіональний розвиток	кооперація регіонів та галузей може сприяти формуванню регіональних кластерів
Соціальні проекти	спільні проекти та ініціативи підприємців та громад можуть сприяти вирішенню конкретних завдань, недосяжних для окремих груп
Громадська участь	кооперація сприяє економічній взаємодії між різними групами бізнесу, соціальних інституцій та владою, що є підставою до діалогу

Джерело: сформовано за ідеями: О. Лютак [1, с. 39–40]; Л. Молдаван [1, с. 109–113].

В умовах воєнного стану, коли шоки досягають максимуму, ідея кооперування населення та бізнесу, уряду і соціальних інституцій задля перемоги над ворогом і подальшої відбудови країни отримує глибоке переосмислення. Реалізація кооперування найбільш повно розкривається у аграрному секторі, власне для якого і сформована М. Туган-Барановським. Теорія кооперації може задати вектор науковим дослідженням щодо того, яким потенціалом володіє сектор на даний момент і як він може розвиватися в повоєнному відновленні, якою має бути базова платформа та загальні правила гри, що враховують максимальні справедливі правила для всіх учасників.

Агросектор України забезпечує внутрішню і зовнішню продовольчу безпеку, володіє вагомою часткою у ВВП, структурі експорту, впливає на динаміку макроекономічних показників. У довоєнний період (2012–2021 рр.) фінансові ресурси галузі на 46% формувались за рахунок власного капіталу, у 2022 році – уже на 56%, при загальному обсязі ресурсів 44,96 млрд дол, тоді як по економіці цей показник складав 20% та 27% відповідно, а у 2023 році цей показник зростає ще більше, оскільки при значному дефіциті бюджету уряд практично відмовився від стимулювання розвитку бізнесу і шукає внутрішні джерела наповнення бюджету, у тому числі і за рахунок податків. При цьому, як зазначають дослідники, в Україні розвиток аграрних кооперативів «характеризується мінімальним впливом на розвиток АПК, значною нестабільністю, відносно низьким рівнем конкурентоспроможності, вони ... надають лише 1% всіх послуг малому аграрному бізнесу України, тоді як ... у зарубіжних країнах ринкова частка аграрної кооперації в окремих галузях перевищує 50%» [10].

Функціонування економіки України в умовах воєнного стану особливо гостро ставить питання зміцнення продовольчої безпеки у складі національної безпеки. За даними МАПП [15], ситуація в галузі ускладнюється дефіцитом коштів та ресурсів, виникає необхідність повної мобілізації резервів, на які спроможна аграрна галузь та державної підтримки і координації цих заходів.

Динаміка обсягів фінансових ресурсів за 2013–2022 рр. приведена на рис.1. Валова додана вартість у 2022 році досягла 436,954 млрд грн, що на 25% нижче рівня 2021 року і на 44% вище 9 річного періоду (2013–2021 рр.). Це падіння зумовлене

зменшенням кількості підприємств, зниженням обсягів виробництва, виведенням з виробничого обороту значної кількості біологічних і матеріальних активів внаслідок втрати через бойові дії, мінування і анексію територій. Динаміка обсягів фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств свідчить, що у 2022 році вони становили 1441 млрд грн (49,3 млрд дол.), на 7,2% вище довоєнного 2021 року (1345 млрд грн) та на 55,8% середньорічного значення за 2013–2021 рр. (925 млрд грн). Рентабельність діяльності склала 13,3%, що нижче на 23,1 п.п. рівня 2021 року і на 5,3 п.п. середньорічного періоду 2013–2021 рр.

Ресурси у розрахунку на одне господарство, в умовах першого року війни, навіть зросли (табл. 2).

Таблиця 2

Обсяги фінансових ресурсів у розрахунку на агропідприємство у 2013–2022 рр., тис. грн

	великі	середні	малі	з них мікро
2013	1605554	57441,34	1492,89	588,17
2014	2145258	69405,07	1799,5869	654,5832
2015	4354975	117791,1	3401,3308	1350,161
2016	7486583	177425,4	13081,861	8545,773
2017	8427302	173483,4	4652,2684	1716,686
2018	4695753	203127,9	5499,8137	2466,205
2019	4851809	200358,9	5573,3576	2486,019
2020	5139804	221923,2	6615,9435	2926,654
2021	5090928	268249,9	7769,3149	3351,365
2022	6702666	355462,8	11252,243	4943,668
2022 у % до 2021	131,66	132,51	144,83	147,51
2022 у % до 2013–2021	137,73	214,82	203,00	184,73

Джерело: систематизовано та згруповано за даними [7].

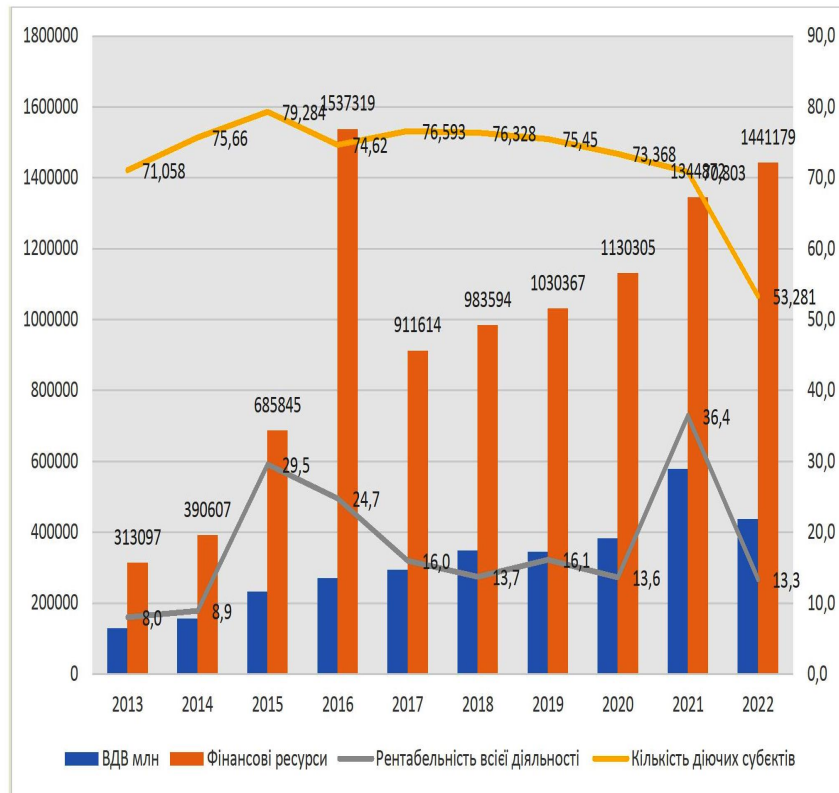

Рис. 1. Динаміка обсягів фінансових ресурсів та окремих економічних показників агросектору за 2013–2022 рр., млн грн, од., %
Джерело: систематизовано та згруповано за даними [7; 23].

У 2022 році порівняно з 2021 роком найбільше зростання ресурсів мали мікропідприємства – майже 50%, як і загалом малі. Середні і великі господарства продемонстрували зростання у 32%. Порівняння 2022 року з середньорічним періодом за попередні 9 років показує, що найбільший ріст демонструють малі підприємства, практично подвоївши обсяг ресурсів. Динаміка по великих підприємствах тотожна з їх показниками у 2021 році, що пов'язано зі сталою їх кількістю. Частка прибуткових підприємств у 2022 році склала 78,4%, тоді як у 2021 році – 88,3%, а у середньому за попередній 9-ти річний період – 85%. Тенденції 2022 року щодо кількості прибуткових підприємств збереглися і для 2023 року – отриманий чистий прибуток у 61,93 млрд грн забезпечили 78% прибуткових підприємств.

Прогноз зростання обсягу фінансових ресурсів найбільш сприятливий для середніх підприємств, із достовірністю 89,3% щорічне зростання за лінією трирічного тренду ймовірно на 44,8 млрд грн. Для великих підприємств цей показник із достовірністю 85,5% складає 21,7 млрд грн, а для малих – із достовірністю лише 25% прогнозується зростання у 40,1 млрд грн.

Причинами нестабільності обсягів і джерел фінансових ресурсів, окрім прямих збитків від воєнного вторгнення РФ, є вплив цінових факторів, дефіциту засобів виробництва, порушення логістичних зв'язків, каналів збуту, цін на аграрну продукцію, її низька якість через порушення технологій, недостатність фінансових та людських ресурсів тощо. Структура джерел фінансування підприємств агросектору залежить від загальної економічної стратегії держави. У цій площині криються резерви зростання, за умов вдалого вибору економічних теорій, за рахунок яких розвиватиметься національна економіка.

Дослідниками зроблено висновки, що Україна має значні перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації, зумовлені «потужним аграрним потенціалом країни, давніми традиціями кооперування в аграрному секторі, значною кількістю особистих селянських господарств, що не охоплені кооперативним рухом, наявністю сучасного кооперативного законодавства, приєднанням України до СОТ та Зони вільної торгівлі ЄС, що відкриває значні перспективи до інституційної та фінансової підтримки перетворень у сільській місцевості» [10, с. 297].

Важливим аспектом підтримки фінансування агросектору є міжнародна кооперація. Попри закони конкуренції, обставини воєнного стану в Україні зумовили переорієнтацію міжнародних інституцій на допомогу аграрному сектору України, яка за роки війни мала різні форми реалізації: пільгові кредити, гранти, безповоротне фінансування, ресурсна підтримка. На теперішній час є досить значна кількість програм міжнародної допомоги, зокрема Програма USAID із аграрного та сільського розвитку [18]. Джерела фінансування агросектору України на принципах кооперації в умовах воєнного стану приведено у табл. 3.

Таким чином, використання ідей М. Туган-Барановського щодо потенціалу кооперації з врахуванням реалій воєнного стану, які в свою чергу, створили унікальні умови для економічного стрибка, здійснення відбудови аграрного сектору на засадах кооперування та соціальної, а не суто ринкової орієнтації у стратегіях розвитку, за участі держави та всіх заінтересованих інституцій, у тому числі міжнародних, формує реальні можливості розвитку агросектору України до рівня розвинутих країн. Користь при цьому взаємна – отримуючи підтримку у вигляді грантів, субсидій, пільгових кредитів та ін., аграрії України навіть в умовах

величезних втрат унаслідок війни не відмовилися від виконання своїх міжнародних зобов'язань щодо аграрного експорту і забезпечення продовольчої безпеки у світі.

Таблиця 3

Джерела фінансування агросектору України на принципах кооперації в умовах воєнного стану

Джерела	Складові фінансування
Власні ресурси суб'єктів кооперування	Реінвестування частини прибутку. Фінансування зі створених власних фондів і резервів.
Інвестиції	Венчурне фінансування, Іноземні інвестиції.
Державна підтримка	Бюджетна підтримка виробників за цільовими програмами. Фінансування НДР, трансферу технологій. Сприятлива фіскальна політика.
Кредитування	Кредити на поточну діяльність. Інвестиційні кредити, кредити під проекти.
Міжнародна допомога	Гранти, Субсидії, Цільові програми.
Інноваційні ресурси	Корпоративні та боргові папери. Інструменти хеджування (деривативи). Спеціальні фінансові послуги. Проектне фінансування.

Джерело: побудовано за даними [6; 8; 14].

За узагальненнями дослідників, «найважливіша відмінність кластера від інших форм господарських об'єднань полягає у тому, що підприємства кластера не здійснюють повне злиття, а створюють механізм взаємодії, який дозволяє їм зберігати статус юридичної особи і водночас кооперуватися з іншими суб'єктами господарювання, що утворюють кластер і за його межами. Інакше кажучи, в основі кластера лежить складне поєднання конкуренції та кооперації» [6, с. 39]. Тут досить прямий зв'язок з ідеями М. Туган-Барановського, який вважав, що «усе суспільство повинно стати кооперацією – ось що є найвищою метою суспільного розвитку» [22, с. 43].

Висновки. У кризових умовах є потреба звернення до національних інтелектуальних надбань, дієвість яких перевірена часом. Теорія сільськогосподарської кооперації М. Туган-Барановського, розроблена для дрібних селянських господарств, отримує своє нове втілення для підтримки аграрних виробників у

кризових умовах, а покладені в її основу цінності людиноцентризму, солідарності та взаємодопомоги надають їй особливої привабливості. Доповнення теорії здійснюється через залучення нових форм і видів взаємодопомоги, зокрема в рамках фінансових кластерів, державно-приватним партнерством, міжнародною підтримкою. Розкриття потенціалу кооперації з метою вирішення актуальних проблем забезпечення стійкості та диверсифікації джерел фінансування аграрного виробництва свідчить на його користь.

Консолідація зусиль виробників, держави, міжнародних партнерів України сприяли тому, що аграрна галузь і загалом економіка несуть тягар війни, зберігаючи відносну стабільність фінансових ресурсів. Так, динаміка фінансових ресурсів агросектору свідчить, що у 2022 році зросли на 7,2% проти 2021 року та на 55,8% середньорічного за 2013–2021 роки. Утримання позитивних показників рентабельності та кількості прибуткових підприємств галузі забезпечено насамперед консолідацією суспільства з питань бачення розвитку економіки і згуртованості задля національної безпеки. Таким чином підтверджено робочу гіпотезу щодо наявного потенціалу розвитку кооперативної теорії М. Туган-Барановського.

Список використаних джерел

1. Актуальні ідеї наукової спадщини Михайла Туган-Барановського. Зб. наук. праць. Наук. ред. В.В. Небрат. ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ. 2024. 216 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Aktualni-ideinaukovoi-spadschynu-Mukhajla-Tuhan-Baranovsoho.pdf>.
2. Вчені економісти-аграрники. Книга п'ята, част. 1, 2 / Упорядник і відповідальний за випуск О.В. Шатько. Київ: Аграрна наука. 2001. 448 с.
3. Геєць В., Небрат В., Супрун Н. та ін. М.І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець (До 150-річчя від дня народження). Моногр. За ред. В.В. Небрат. НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. Київ: Наукова думка, 2015. 362 с.
4. Горкіна Л.П. На перехресті парадигм: М.І. Туган-Барановський в історії економічної думки / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2021. 574 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/336.pdf>.

5. Гудзь О.Є., Дем'яненко М.Я., Алексійчук В.М. Концепція розвитку кредитної кооперації в сільській місцевості. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 14 с.
6. Давиденко Н., Скрипник Г., Буряк А., Буряк І. Фінансове забезпечення розвитку кластерів в Україні: проблеми та перспективи. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*. 2023. № 2. С. 39-61. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/dpujournal/article/download/160/159/577>.
7. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Єфименко Т.І. Управління державними фінансами в період воєнного стану та повоєнної відбудови України: науковий супровід трансформацій. *Фінанси України*. 2023. № 1. С. 7-25. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.01.007>.
9. Єфименко Т.І., Леоненко П.М. Методологічний фундамент економічних поглядів М.І. Туган-Барановського (до 150-річчя від дня народження). *Фінанси України*. 2015. № 4. С. 7-33.
10. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 1(48). С. 282-297. <https://doi.org/10.55643/fcapter.1.48.2023.3956>.
11. Лопух К.В. Новаторські ідеї М.І. Туган-Барановського у розвитку теорії грошей. *Український соціум*. 2014. № 4. С. 122-129. <https://doi.org/10.15407/socium2014.04.122>.
12. М.І. Туган-Барановський: творча спадщина та сучасна економічна наука. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя з дня народження М.І. Туган-Барановського (15-16 жовтня 2015 року) / відп. ред. О.І. Давидов. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 524 с.
13. М.І. Туган-Барановський. Кооперація її природа та мета. Сільськогосподарська кооперація: вибрані праці / за ред. д-ра екон. наук Л.П. Горкіної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. Київ. 2010. 776 с.
14. Мазний О., Ковбаса О. Підходи до фінансового забезпечення розвитку кластерів в аграрному секторі України. *Економіка та суспільство*. 2024. № 63. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-8>.
15. Міністерство аграрної політики та продовольства. Офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення 24.08.2024 р.).

16. Небрат В.В. Наукова спадщина Михайла Туган-Барановського: перспективні ідеї для підвищення стійкості й відбудови економіки України. *Економіка України*. 2024. № 3. С. 93-103. <https://doi.org/10.15407/econo-myukr.2024.03.093>.
17. Половець В. М.І. Туган-Барановський – теоретик кооперативного руху (до 150-річчя від дня народження). *Сіверянський літопис*. 2015. № 1. С. 211-217.
18. Програма USAID з аграрного і сільського розвитку – АГРО. URL: <http://surl.li/pauif>.
19. Прямі збитки агросектору з початку війни перевищили \$10 млрд. Фінансовий клуб. URL: <https://finclub.net/news/priami-zbytku-agrosetoru-z-rochatku-viiny-stanovyly-ponad-usd10-mlrd.html>.
20. Радченко О.Д., Малік Л.М. Фінансові аспекти післявоєнної відбудови агросектору України: роль теорії кооперації М. Туган-Барановського. *Актуальні ідеї наукової спадщини Михайла Туган-Барановського: збірник наукових праць / наук. ред. д.е.н. В.В. Небрат; ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України"*. Київ, 2024. Електрон. дані. С. 113-116.
21. Туган-Барановський М. Основи політичної економії / Наук. ред., автор передмови і вступної статті С.М. Злупко. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка. 2003. 628 с.
22. Туган-Барановський М.І. Кооперація, соціальні основи її та мета. Київ: Дніпросоюз, 1918. 420 с.
23. Malik M., Kravchenko S., Shpykuliak O., Malik L., Yuzhykova V. Adaptation of business entities in the agrarian sector of the economy to activities in wartime conditions. *Ekonomika APK*. 2022. № 29(6). С. 28-40. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202206028>.
24. Openbudget. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua>.
25. Radchenko O. Financial and credit regulation of the agricultural sector: the experience of Ukraine under war conditions. *Moderní aspekty vědy: XLI. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut*. 2024. P. 210-220. <https://doi.org/10.52058/41-2024>.

References

1. Current ideas of the scientific heritage of Mykhailo Tugan-Baranovskyi. (2024). *Zb. nauk. prats. Nauk. red. V.V. Nebrat. Insti-*

- tute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Aktualni-ideinaukovoi-spadschyny-Mykhajla-Tuhan-Baranovsoho.pdf> [in Ukrainian].
2. Academic economists and agrarians. (2001). Book five, part. 1, 2 / Compiler and responsible for the issue O.V. Shatko. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
3. Heyets, V., Nebrat, V., Suprun, N. and others. (2015). M.I. Tugan-Baranovsky: scientist, citizen, state creator (To the 150th anniversary of his birth). Monogr. Under the editorship V.V. Nebrat. NAS of Ukraine; Institute of Economics and predicted. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]
4. Horkina, L.P. (2021). At the crossroads of paradigms: M.I. Tugan-Baranovsky in the history of economic thought / Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/336.pdf> [in Ukrainian].
5. Hudz, O.Ie., Demianenko, M.Ia., Aleksiiichuk, V.M. (2009). The concept of credit cooperative development in rural areas. Kyiv: NNTs IAE [in Ukrainian].
6. Davydenko, N., Skrypnyk, G., Buryak, A., Buryak, I. (2023). Financial support for the development of clusters in Ukraine: problems and prospects. *Zbirnyk naukovykh prats' Derzhavnoho podatkovoho universytetu - Collection of scientific works of the State Tax University*, 2, 39-61. Retrieved from <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/dpujournal/article/download/160/159/577> [in Ukrainian].
7. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
8. Yefymenko, T.I. (2023). Management of public finances during the period of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: scientific support of transformations. *Finansy Ukrainy - Finances of Ukraine*, 1, 7-25. <https://doi.org/10.33763/finukr2023.01.007> [in Ukrainian].
9. Iefymenko, T.I., Leonenko, P.M. (2015). The methodological foundation of the economic views of M.I. Tugan-Baranovsky (to the 150th anniversary of his birth). *Finansy Ukrainy - Finances of Ukraine*, 4, 7-33 [in Ukrainian].
10. Kutsyk, P., Semi, S., Kutsy, V., Poliakov, Yu., Shevchy, B. (2023). The state, problems and priorities of the development of agricultural cooperation in Ukraine in the context of modern challenges. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 282-297. <https://doi.org/10.55643/fcapt.1.48.2023.3956> [in Ukrainian].

11. Lopukh, K.V. (2014). Innovative ideas of M.I. Tugan-Baranovsky in the development of the theory of money. *Ukrainskyi sotsium - Ukrainian society*, 4, 122-129. <https://doi.org/10.15407/socium.2014.04.122> [in Ukrainian].
12. M.I. Tugan-Baranovsky: creative heritage and modern economic science. Materials of the international scientific and practical conference for the 150th anniversary of the birth of M.I. Tugan-Baranovsky (October 15-16, 2015) / resp. ed. O.I. Davydov. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
13. M.I. Tugan-Baranovsky. (2010). Cooperation, its nature and purpose. Agricultural cooperation: selected works / edited by Dr. Econ. of Sciences L.P. Gorkina; Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
14. Maznyi, O., Kovbasa, O. (2024). Approaches to financial support for the development of clusters in the agricultural sector of Ukraine. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 63. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-8> [in Ukrainian].
15. Ministry of Agrarian Policy and Food. Official site. Retrieved from <https://minagro.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Nebrat, V. (2024). The scientific heritage of Mykhailo Tugan-Baranovsky: promising ideas for increasing the stability and reconstruction of the economy of Ukraine. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 67, 3(748), 93-103. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.03.093> [in Ukrainian].
17. Polovets, V. (2015). M.I. Tugan-Baranovsky - theoretician of the cooperative movement (to the 150th anniversary of his birth). *Sivrianskyi litopys - Severyan annals*, 1, 211-217 [in Ukrainian].
18. USAID Program for Agrarian and Rural Development - AGRO. Retrieved from <http://surl.li/pauif> [in Ukrainian].
19. Direct losses of the agricultural sector since the beginning of the war have exceeded \$10 billion. Financial Club. Retrieved from <https://finclub.net/news/priami-zbytky-ahrosektoru-z-pochatku-viiny-standovly-ponad-usd10-mlrd.html> [in Ukrainian].
20. Radchenko, O.D., Malik, L.M. (2024). Financial aspects of the post-war reconstruction of the agricultural sector of Ukraine: the role of the theory of cooperation of Tugan-Baranovsky. *Aktualni ideyi naukovoï spadshchyny Mykhayla Tugan-Baranovskoho: zbirnyk naukovykh prats - Current ideas of the scientific heritage of Mykhailo Tugan-Baranovsky: collection of scientific works* / scientific editorship of the Doctor of Economics. V.V. Nebrat; Institute for Eco-

- nomics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv, pp. 113-116 [in Ukrainian].
21. Tugan-Baranovsky, M. (2003). Basics of political economy. Science ed., author of the foreword and introductory article S.M. Zlupko. Lviv: Publishing Center of Lviv National University named after Ivan Franko [in Ukrainian].
22. Tugan-Baranovsky, M.I. (1918). Cooperation, its social foundations and purpose. Kyiv: Dniprosoiuz [in Ukrainian].
23. Malik, M., Kravchenko, S., Shpykuliak, O., Malik, L., Yuzhykova, V. (2022). Adaptation of business entities in the agrarian sector of the economy to activities in wartime conditions. *Ekonomika APK - Economy of agro-industrial complex*, 29(6), 28-40. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202206028> [in Ukrainian].
24. Openbudget. State budget web portal for citizens. Retrieved from <https://openbudget.gov.ua> [in Ukrainian].
25. Radchenko, O. (2024). Financial and credit regulation of the agricultural sector: the experience of Ukraine under war conditions. *Moderní aspekty vědy: XLI. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut*, pp. 210-220. <https://doi.org/10.52058/41-2024>.

Стаття надійшла до редакції 9 вересня 2024 р.